

Péntek János: Kalotaszegi tájszótár.

*Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, Sepsiszentgyörgy, 2021. 500 oldal,
ISBN: 9786069536803.*

Pál Helén

Magyarságkutató Intézet

Kalotaszeg Kolozsvártól nyugatra fekszik, közismert magyar néprajzi kistáj. A terület kisebb régiókra osztható, és az egyes régiókhoz több település is tartozik. Péntek János tájszótárában ezeket térképen is jelölik, a színes térképen külön színek tartoznak Felszeg, Alszeg, Kapusmente, Nádasmente és a délkeleti perem településeihez. A területen magyar, román és vegyes lakosságú települések is találhatóak, és Kalotaszeg térképén a román, az elrománosodott, korábban magyar vagy vegyes lakosságú, és az elpusztult, beolvadt falvakat is feltüntették. Kalotaszeg ismertsége annak is köszönhető, hogy a magyar népművészet felfedezése a 19. század végén a kalotaszegi népművészet, népi kultúra és népnyelv megismerésével kezdődött. Az akkori kutatásokat segítette, hogy 1872-től Kolozsvárra és Bánffyhunyadra vasúton is el lehetett jutni Budapestről (Péntek 2021, 5.). A tájszótár előszavában Péntek János bemutatja az akkortól felerősödött érdeklődés képviselőit és központjait, ilyen volt például az első világháború után Kós Károly néprajzkutató révén Sztána, továbbá Kolozsvár, ahol a 20. század közepétől fellendültek a népnyelvi kutatások, és Szabó T. Attila révén a névtani és nyelvföldrajzi kutatások is teret kaptak.

A kolozsvári nyelvészeti iskolához és egyetemhez szorosan hozzátartozik a kalotaszegi nyelvjárás vizsgálata. Jelenségmonográfiákat, szógyűjteményeket jelentettek meg, a nyelvjárás atlaszokban kalotaszegi kutatópontok is helyet kaptak, és az Új magyar tájszótárba is kerültek kalotaszegi adatok. Péntek János ezekből az előzményekből kiindulva gyűjtötte össze és szerkesztette tájszótárrá százötven év kalotaszegi nyelvi adatait. A tájszótár kiadását motiválta, hogy saját anyanyelvjárását írta le, szülei, nagyszülei és szülőfaluja nyelvét.

Péntek János a felszegi Körösfőn született, és felnőttkoráig az otthoni nyelvi környezetben élt. A szótár adatait a saját nyelvi élményeiből is gyűjtötte, „több mint hetven évre” visszatekintve (Péntek 2021, 6.). Emellett kutatóként is járt a területen, beszámolója szerint

a 20. század második felében legalább három alkalommal megfordult minden kalotaszegi településen, valamilyen nyelvészeti vagy néprajzi téma vizsgálata céljából.

A kalotaszegi nyelvjárás a Tisza-Körös-vidéki nyelvjárás régióhoz tartozik, de a Szilágysággal és a Mezőséggel is szoros kapcsolatban áll, továbbá hatott rá az erdélyi regionális köznyelv és a közmagyar beszélt és írott változata is. Péntek János adatai szerint az elmúlt időszak jelentős változásai ellenére a helyi, otthoni beszédben még megfigyelhetők a nyelvjárás jellemző vonásai, és a régióon belüli kistájak (Felszeg, Alszeg, Kapusmente, Nádásmente, délkeleti perem) közötti különbségek is megmaradtak a nyelvben és a kultúrában. A belső tagoltság a szókincsben is megmutatkozik, emiatt „előfordulhat, hogy az, aki a felszegi változatot beszéli, idegennek érzi a nádásmenti szót és fordítva” (Péntek 2021, 7.).

A szótárban a történetiség is megjelenik. A szótár anyaga a 19. század második felétől kezdődő és a 20. századot átfogó időszakból származik. Az említett 150 év alatt öt nemzedék vitte tovább a hagyományos élet szókincsét. Az első lejegyzett adatok adatközlői még 1848 előtt a jobbágyvilágban születtek. Azonban a szótárba került szavak nagy részét a 20. században használták, a század második felében inkább csak az idősebb nemzedékek tagjai. A szótár nyelvi anyaga főként a hagyományos kalotaszegi életet tükrözi (Péntek 2021, 9.). A kiadvány táji jellege mellett történeti is, mert a felhasznált források alapján nyelviileg is követhető a változás. A zárt jobbágyvilágot a hagyományos paraszti lét váltotta föl, majd a 20. század közepétől az állami kényszer hatására a tradicionális paraszti élet és hagyományok fokozatos feladása következett. A történeti távlat a globálissá váló modern világig terjed (Péntek 2021, 6–7.). A szótár összeállítója arra nem vállalkozott, hogy eldöntse, melyik nyelvi vagy néprajzi adat jelen idejű (élő) ma is, vagy napjainkra múlt idejűvé vált (elhalványult) (Péntek 2021, 8.).

Péntek János a szótár törzssanyagához négy forrásmunkát használt. Gálffy Mózes és Márton Gyula 1965-ben egy román nyelvű egyetemi kiadványban tette közzé több oldalas tájszójegyzékét *Tájszók Kalotaszegről és környékéről* címmel. Ezek az adatok a második világháború idején gyűjtött nyelvföldrajzi anyagukból származnak. A tájszójegyzék véglegesítésébe Márton Gyula Péntek Jánost mint végzős hallgatót is bevonta. A következő két forrásmunka anyagát Péntek saját terepmunkája során gyűjtötte. *A kalotaszegi népi hímzés és szókincese* 1979-ben jelent meg, és eredetileg a doktori dolgozata volt. Péntek János és Szabó Attila közös kalotaszegi etnobotanikai kutatásának adatait 1985-ben adták ki *Ember és növényvilág. Kalotaszeg növényzete és népi növényismerete* címmel. A negyedik forrás szerzője V. András János [Vistai András János], aki szülőfaluja, Vista tájszavait és sajátos kifejezéseit tette közzé *Nem lehet elmenni a szován* című munkájában. A kiadványt az Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége jelentette meg 2007-ben, és Péntek János is közreműködött a munka kiadásában. A további forrásokat saját anyanyelvjárás tudása alapján Péntek ellenőrizte, továbbá a saját emlékeiből származó nyelvi adatokat is beillesztett a szótárba.

A szótár felépítése: A kiadványban az „Előszó” után a „Bevezetés” című részt találjuk. Ebben olvashatunk a szótár anyagáról, jellegéről, annak időbeli, térbeli keretéről, továbbá itt találhatóak a források a szótárban használt rövidítéseikkel, egyéb rövidítések, a szófajok

rövidítése, stílusminősítések, egyéb jelek, helységnevek és a kistájak neve a szótárban használt rövidítéseikkel. Ezután következik az I. rész „Szavak és dolgok”, a II. rész a „Dolgok és szavak” címmel, a III. „Állandósult szókapcsolatok”, találós kérdések, a IV. „Tulajdonnevek” címmel. A *Kalotaszegi tájszótár* annyiban eltér a korábbi tájszótáraktól, hogy a hagyományos jelentéstani megközelítés mellett ennek tükörképét, a jelöléstani megközelítést is alkalmazza. Ezért viseli a szótár I. része a „Szavak és dolgok” címet, a II. pedig ennek fordítottját. Az első rész nem különbözik a hagyományos tájszótáraktól, itt a tájszavak felsorolását találjuk, hangtani változataikkal, jelentéseikkel és a további információkkal. A második rész néprajzi szempontú, kiindulópontja a fogalom, a dolog, amelyet a tájszó jelöl. Péntek János ezt a szerkesztést azért választotta, hogy „megmutassa az ugyanarra a dologra vonatkozó nevek változatosságát, az egyes fogalmaknak a nevek által jelölt kiterjedtségét, a fogalmi mezőben (jelentésmezőben) elfoglalt helyét és kapcsolódásait. Ez a második rész hivatott arra, hogy a nyelvjárás sajátos szavait közvetlenül összekapcsolja a kultúrával, mintegy megmutassa a helyüket az adott kultúrában” (Péntek 2021, 299.). Ez a szerkesztési elv már megjelent Péntek János egy korábbi munkájában, *A moldvai magyar tájnyelv szótárában* is. Továbbá (hasonlóan a moldvai szótárhoz) a *Kalotaszegi tájszótár* szócikkei egy részét szemléltetik képpel is (rajzzal, fényképpel) (Péntek 2021, 9.). Az alábbi példa a II. rész szerkesztési módjába nyújt betekintést:

„ÁFONYA <FEKETE> (*Vaccinium myrtillus*) áfonya, **feketemeggy**. Nr. Gyomorbántalmak ellen nyersen is fogyasztják. || A leveléből főzött tea vizelettisztító (élvezeti teának is főzik); izzasztó teaként is fogyasztják. || A gyümölcsöt pálinkába teszik. Az áfonyás pálinkát hasmenésre is használják; fekélyre is ajánlják. <VÖRÖS> **mërisara, pirosmeggy**” (Péntek 2021, 301.).

A *Kalotaszegi tájszótár* állandósult szókapcsolatokat és találós kérdéseket is bemutat: pl. „*Nembánombul lesz a bánom.* [A meggondolatlanságnak megvan a következménye.] *Erdőn vágják, itthun szól. Mi az?* [Kendertörő.]” Továbbá a tulajdonnevek között személynevek (pl. *Póka* ’jellegzetesen felszegi családnév’), bivalynevek (pl. *Kesey* ’ökörbivalynév’), helynevek (pl. *Zentelke* ’Kalotaszentkirállyal 1968-ban egyesült falu’) és csillagnevek (pl. *Fiastyúk, Kotlós-csillag*) is találhatóak. A bivalynevek azért kerültek a szótárba, mert a bivaly a kalotaszegiek gazdálkodásában közel egy évszázadon át meghatározó haszonállat volt, és mintegy emléket állítva, beillesztették a tulajdonnevek adattárába azokat a bivalyneveket is, amelyek dr. Kós Károly gyűjtésében maradtak fenn (Péntek 2021, 9.).

A tájszótárban megtaláljuk a hagyományos kalotaszegi viseletre vonatkozó szavakat, például: „**mellpántlika** *mejpádlíka* ’keresztbetett díszes szalag a vállnak nevezett díszes mellényen’ (186), **mënyasszonycsizma** ’a vőlegény ajándékcsizmája’ (186), **këszkenő** *këszkenőü, keskönő, keskönöü, keskényő* ’fejkendő, keszkenő’ (139.). Konyhai eszközök neveit: **pléhcsupor** *plécsupor* ’pléhcsésze’ (222.), **pogácsanyomó** ’pogácsakészítő eszköz’ (222.). Számos növénynevet: **porfű** ’madárkeserűfű’ (223.), **pónyik** ’almafajta <tájfajta>’ (223.), **plopújfa** ’nyárfa’ (222.), köztük babneveket is: **pofoncsapós** ’karós paszuj <tájfajta>’ (222.), **porcëlánpaszuly** *porcolánypaszuj* ’karós paszuly <tájfajta>’ (223.)”.

A szótárt Péntek János 2020-ban a „Művelődés” című folyóirat mellékletében közzétett *Kalotaszeg másfél száz évvel felfedezése után* című esszéje zárja. ■

Hivatkozott irodalom

- Gálffy–Márton 1965.** Gálffy Mózes – Márton Gyula: *Tájszók Kalotaszegről és környékéről.* (Glosar dialectal din regiunea Izvorul Crișului Repede și împrejurimi). Studii de lexicologie. Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj, 1965. 5–156.
- Péntek 1979.** Péntek János: *A kalotaszegi népi hímzés és szókincse.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1979.
- Péntek–Szabó 1985.** Péntek János – Szabó Attila: *Ember és növényvilág. Kalotaszeg növényzete és népi növényismerete.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1985.
- Péntek 2016, 2017, 2018.** Péntek János szerk.: *A moldvai magyar tájnyelv szótára.* Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2016., 2017., 2018.
- Vistai 2007.** Vistai András János: „Nem lehet elmenni a szován.” *Magyarvistai szójegyzék.* AESZ-füzetek 11. Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, Sepsiszentgyörgy, 2007.